

Kétnyelvűség a Vajdaságban a hatvanas és hetvenes években*

Jugoszlávia magyarok és délszlávok lakta vidékein az ötvenes évek közepén az ún. testvériség-egység érdekében létrehozott területi iskolák mindinkább a magyar diákok szerb tagozatokra való iratkozásához vezettek. Ez egyaránt forrása örömmek és bánatnak az ötvenes évek végén. Rehák László politikus pl. a Híd-ban (1959. 7-8. sz.) annak dacára, hogy a magyar gyerekeknek a szerb iskolákban való érvényesülését is haladásnak tartja a két világháború közötti korlátozottabb lehetőségekhez képest, Žarko Veselinov politikusra hivatkozva a jövőt a kétnyelvű oktatásban és a szabaddal gyakorlatban (a szerb nyelvű oktatásra való fokozatos áttérésben) látja. Ez a felemás helyzet akkor humanista csúcshelyre, tehát jórészt megvalósult eredménynek tűnik. Pedig csupán voluntarizmus és dedukció. A Magyar Szó az együttélésben születő barátságot ünnepli. Arról számol be, hogy Szabadkán az egyik tárgyat csak szerbül, a másikat csak magyarul tanítják. Újvidéken pedig ugyanezeket a tárgyakat egyik órán szerbül, a másikon magyarul. Noha Szabadkán jobb eredményt érnek el, mégis az újvidéki változatot akarják elfogadni, mert ez állítólag értékesebb. Azaz a kétnyelvűség fontosabb, mint az anyanyelven való tanulás és az ismeretszerzés alapossága.

Varga László politikus a Híd-ban (1961. 2. sz.) – ugyancsak politikusra, Stevan Doronjskira hivatkozva – szintén jól beváltak tartja a kétnyelvű oktatást. Pedig – mondhatjuk mi – az említett kétnyelvű oktatásban csak magyar pedagógus dolgozhat, aki – aligha tud megfelelően szerbül, s emiatt aligha tűrhetnék meg a többségiek. Varga a szülők (laikusok) jóváhagyására hivatkozik. Meg a rendőrségi tisztekre, akik állítólag magyar óvodába írátták gyerekeiket.

Jellemző, hogy a tankönyvek nyelvét és tartalmát csupán egy művelt orvosnő (Czimmer Anna) meri nyilvánosan bírálni. Míg végre egy író, Bogdánfi Sándor is megszólal, és egy tankönyvnek a forgalomból való kivonását javasolja – a sokszáz hiba és a kirívó magyartalanságok miatt.

Hogy lényegében miről van szó, azt leghitelesebben B. Szabó Györgynek a valószínű öngyilkosságát néhány hónappal megelőzően tett mélyről fakadó vallomása tárja fel: „Tankönyveink elferdített, értelmetlen, tudománytalan, magyartalan és igénytelen szövegeivel nemzedékek **nyelvérzékét** sikerült elsorvasztanunk jóvátehetetlenül, és senkinek sem támadt emiatt lelkifurdalása, sovány, vérszegény egyetlen kötetecske is elegendő volt írószövegségi elismerésre, és süketen és vakon és némán álltunk olyan fordítói teljesítmény előtt, amely sokéves nyelvi kultúrát és nyelvi igényességet feltételezett és szüntelenül munkáló nyelvi igényességre figyelmeztetett.” (Magyar Szó, 1963. I. 1.) Nem egészen nyolc hónappal korábban még így írt: „A ma: a kétnyelvűség égető problémája, nekünk adatott megoldani! A kétnyelvűséget akarjuk itt, mindenütt és mindenben. Ami nem azt jelenti, hogy mi pedig „jó” magyarok, nem tanulunk meg szerbül. Megtanulunk szerbül! Megtanítjuk a szerbeket is magyarul beszélni! (Ifjúság, 1962. V. 10.)

B. Szabó lényegében azokat az eszményeket vállalta, illetve azokban csalódott, amelyeket Kossa János fogalmazott meg még 1956-ban (Híd, 1. sz.), hogy bevezesse az Így írunk mi c. cikksorozatát a Magyar Szóban. A neves nyelvész, a magyarság művelődésébe hatalmas összegeket fektető jugoszláv állam iránti kötelességünkre és a saját kultúránkkal szembeni tartozásunkra emlékeztetve, korszerű emberi érdekként hirdeti meg a kétnyelvűség, vagyis az anyanyelv és a társadalom nyelve elsajátításának programját. Magától értődően ő csak a magyarok kétnyelvűségéről (mint az érvényesülés egyetlen lehetőségéről) beszél. Csupán ellentétekben fogalmazhat. Egyrészt sötét képet fest az anyanyelv állapotáról (mint az értemiségünk hanyagságának következményéről), másrészt pedig idealista túlzással ecseteli mindkét nyelv tökéletes elsajátításának a fontosságát és lehetőségét. Nyilván tisztában van vele: az anyanyelv romlásának kérdését kizárólag a szerbhorvát nyelv kötelező megtanulását is mérlegelve vetheti föl büntetlenül.

Kossa egyelőre azt hiszi, hogy az anyanyelv vadhajtásainak nyesegetését külön intézmény alapítása nélkül is el lehet végezni. Hiába teszi meg azonban a magáét, a nyelv romlásának folyamatát lassítani sem lehet. A szerbhorvát szavak beáradásának és a szolgai tükörfordítás ingerének inkább csak azok tudtak ellenállni, akik az 1959-ben alapított Magyar Tanszéken tanulhattak. A nyelvjárások hagyományos ízeit csak az egynyelvű falvak őrizhették meg.

E kényszerhelyzetben került sor 1964-ben a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület megalapítására. Kossa János a megnyitó beszédében ismét óvatosan kénytelen fogalmazni, s az anyanyelvismeretet az egyedül lehetséges és funkcionális kétnyelvűség feltételeként jelöli meg (Híd, 2. sz.). Ezért az összevett nyelvtanulást szorgalmazza, s annak a módszernek az elsajátítását ajánlja, amelyet a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen alkalmaznak a magyar és orosz nyelv együttes tanulásakor.

Kossa ismételen egy jövőendő vajdasági nyelvészeti intézetben tenné kutatás tárgyává: melyik az az életkor és módszer, amelyben és amellyel a magyar és a szerb nyelv elsajátításában a legjobb eredmény lenne elérhető. Részben eretnek javaslat ez akkor, amikor már a politikusok érdekeinek megfelelően Vajdaság-szerte kialakulóban és megmerevedőben volt a kétnyelvűség gyakorlata.

Jellemző azonban, hogy a kétnyelvűség megoldatlanságának egyik fő okáért, a káderhiányért Kek Zsigmond az állam helyett még mindig a magyarságot kénytelen felelőssé tenni, mintha az entuziazmus még mindig helyettesíthetné az egyetemisták, publicisták, bemondók, színészek, lektorok, korrektorok, műfordítók és politikusok korszerű anyanyelvi pótoktatásának költségeit. Mert igaz ugyan, hogy az 1963-as alkotmány már nemzetiségként emlegeti a kisebbségeket, ám a közéleti anyanyelvhasználat teljes megvalósulása még csupán elvi lehetőség, és az önálló nemzeti intézményekről nem ajánlatos beszélni.

Rehák Lászlónak a *Kisebbségek Jugoszláviában* c. könyve (1967) már tudományos tényként kezeli a magyar gyerekek tetemes részének szerb tagozatra való irakozását. Szerinte ez azért van, mert a szerbhorvát nyelvű oktatás színvonala magasabb a magyarénál. Egyébként Rehák is még mindig a kétnyelvűségnek és a területi iskoláknak a már csődöt mondott koncepcióját erőlteti. A megoldást abban látja, hogy a magyar gyerekeket idejekorán jól meg kell tanítani szer-

bül, s így az anyanyelvi oktatás keretében is fölkészülhetnének az egyetemre a továbbtanulni óhajtók.

Jellemző, hogy a kétnyelvűsítés alapvető hibáját egy szerbhorvát ajkú pedagógus, Lazar Stankov mutathatta ki (Új Symposion, 1967. 20-21. sz.). Az ő vizsgálatainak tanúsága szerint a más nemzetiségű tanulók, akik otthon nem szerbhorvátul beszélnek, gyengébb eredményt érnek el.

Ekkor (a hatvanas évek második felében) már ki lehet mondani, hogy az eredeti cél nem is mindkét nyelv elsajátítása volt, hanem a különböző nemzetiségű tanulók azonos alapon történő nevelése. Nem csoda, hogy Tomán László a Hídban ezzel kapcsolatban kijelenti: „...sok mindent előről kell kezdeni.” (1967. 11. sz.). Bori Imre viszont a Magyar Szóban egyenesen a régi Jugoszláviában érvényben volt iskolapolitikához hasonlítja a diákok az anyanyelvtől elidegenítő szabadkai gyakorlatot.

A JMNYE-nek a tevékenységére minden bizonynyal Deme Lászlónak az a kijelentése is serkentőleg hatott, amely szerint a jugoszláviai magyarság felelős vezetői jó úton haladnak, mert a magyar nyelv köznyelvi használatát szorgalmazzák, ami által vidékünk nyelve ismét közelebb kerül a magyarországihoz (Híd, 1968. 5. sz.). A jószándékú Deme nem is sejtette, hogy ezzel a kijelentésével voltaképpen följelentette a JMNYE néhány nyelvművelőjét.

Hogy Deme jogos dicséretétől eltekintve mennyire egyoldalú és szűk körű volt a kétnyelvűség gyakorlata, az is bizonyítja, hogy pl. a szabadkai slágerkoncerten 1971 nyarán kifütyülték a házigazdát, amikor az nem csupán a többség nyelvén, hanem magyarul is tájékoztatta a közönséget a programról. Sőt ennél még jellemzőbb az, hogy a társadalompolitikai szervek elhárították magukat a neveletlen ifjúság egy csoportjának erkölcsi elítélésétől. A belgrádi lapok viszont egyenesen nacionalizmusnak bélyegezték az esetnek a 7 Nap általi szóvátételét.

A JMNYE tevékenysége mindennek az ellensúlyozására egyre szerteágazóbbá vált. A sajtó, a pedagógia, a beszédművészet, a helyesírás, a terminológiai tanácsadás és a könyvterjesztés központi szervei létesültek ekkor. Négy fiókszervezet is alakult: Szabadkán, Zomborban, Topolyán és Újvidéken. Ekkorra már Kossa János, a volt református pap, a Goli otokot megjárta volt sztálinista politikus Budapesten is elismert nyelvész. Lőrincze Lajos műsora a Kossuth Rádióban, az Édes anyanyelvünk, Kossától kölcsönözte a nevét. Magától értődik tehát, hogy a JMNYE tevékenységé-

ben a kétnyelvűség programja mindinkább az anyanyelvvédelem szolgálatába állítódott. Részben annak a közhangulatnak köszönhetően, amely a kortárs európai és az országos egyetemista megmozdulások hatására alakult ki. Nem véletlen tehát, hogy olyan neves nyelvészek tartanak előadásokat az Újvidéki Rádióban, illetve írnak cikkeket a Magyar Szóban, mint Deme László, Bencédi József, Lőrincze Lajos, Kovalovszky Miklós, Fischer Sándor és Ágoston Mihály.

A JMNYE hivatásos és amatőr nyelvművelői elsősorban a szlavizmusoktól kénytelenek tisztogatni a mi többnyire önmagából építkező nyelvünket. Eközben azt a tévhitet kell eloszlatniuk, hogy a magyar nyelv nem alkalmas a tudományos és a hivatalos fogalmak kifejezésére. Ezért nagy szerep hárul a készülő szerbhorvát–magyar szótár bizottságának közönségszolgálatára. Annál is inkább, mert egyre szélesebb körökben (így a címtáblák írásánál, vállalati hirdetések megszervezésénél, prospektusok összeállításánál, közhivatalok magyar nyelvű iratainak kiadásánál, a bíróságoknak a lakosság nyelvi igényeihez való alkalmazkodásakor, a tartományi és községi politikai szervek nyelvi kulcsmegoldásaiban) éreztetni létezését és funkcióját.

Mindez azonban nem az egy-, hanem a kétnyelvűség céljainak szellemében történik. Sehol és senki nem adja a jelét annak, hogy e mozgalommá szélesedő törekvés tagjaként a magyar többségű helységekben az anyanyelvet az állami többség nyelvével szemben juttassa domináns szerephez. S még kevésbé, hogy a magyarok mint őslakosok politikailag is domináns funkcióhoz akarnának jutni a saját környezetükben vagy netalán Bácskában. Akkor sem, ha a JMNYE tevékenysége, habár többnyire öntudatlanul, az ún. vertikális szervezkedés, vagyis a nemzetiségi csúcsszervvé válás felé irányult. Az anyanyelv megóvásában elkötelezett magyaroknak ez a szervezete ugyanis nem tűzhette a zászlajára a kifejezés-kultúra gondozása mögött lappangó célt: a magyarok jogainak (sokszor az addigi gyakorlattal szembeni) teljes megvalósulását. Ezt ti. az alkotmány és a törvények szellemében eleve olyan realitásnak kellett tekinteni, amelyben vannak még ugyan kisebb-nagyobb hibák, de a lényeg már megvalósult, vagy legalábbis megvalósulóban van.

Ennek ellenére Szeli István közvetlenül a nyelvi mozgalom politikai szétzilálását megelőzően a Magyar Szóban indított Nyelvművelő c. közlöny bevezetőjében le meri írni, hogy „közlönyünk foglalkozni kíván a társadalmi-politikai közösségek és öngazgatási szervek nyelvhasználatra vonatkozó határozataival... a szak-

szolgálatok elemzéseivel és felméréseivel is.” (1971. I. 12.)

Ágoston Mihály szerint is „Többnyelvű közéletre lenne szükség – a többnyelvűségnek sajátosan vajdasági értelmében” (Magyar Szó, 1968. V. 6.). S annak elenére is a magyar nyelv közéleti használatát szorgalmazza, hogy egyelőre hiányzik a szótári alap, valamint a szótudat és a fogalomtudat egyidejűsége.

A JMNYE-re folyamatosan ránehezülő nyomásnak 1971-ben váratlanul az elviselhetetlenségig megnövekedett mértékét jelzi, hogy az Egyesület vezetőinek leváltása idején Ágoston Mihály már másképpen kénytelen fogalmazni a többnyelvűsítés céljairól. Amellett ugyanis, hogy – a szabadkai Népkörben december 23-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvének tanúsága szerint – tagadja az Egyesület határozott céljainak létezését, másokhoz hasonlóan szükségesnek tartja elhatárolni magát azoktól, akik a magyar többségű közösségekben a magyar orvosok számának növelése mellett voltak, ahelyett, hogy a magyarul tudó orvosok alkalmazása mellett kardoskodtak volna. Mintha ekkorra már nem lett volna nyilvánvaló: a délszlávok újabb nemzedékének tagjai között kevesen értenek s még kevesebben beszélnek magyarul. Mi több: a szerbhorvát nyelven tanult magyar származású, de keveréknyelven beszélő orvosok sem mindig értették meg magukat egykönnyen a falu tájszólásában rekedt emberrel. Az utóbbit viszont – inti Ágoston a munkatársait – az alkotmány értelmében a nyelvésznek nincs joga fölvilágosítani arról, hogy akkor jár el bölcsen, ha a gyermekét magyar nyelven iskoláztatja.

A JMNYE tevékenységének kibontakozásakor, de még inkább annak lényegi fölszámolását követően került felszínre az a tapasztaltabbak előtt már titokban kezdettől ismeretes tény, hogy a kétnyelvűség igazából csupán a nemzetiségek ügye a Vajdaságban. A szerbek nagy többsége az anyagi motiváltság hiánya miatt, netalán közönyből vagy sznobizmusból, esetleg örökölt nacionalizmusból csak akkor sajátította el bizonyos mértékben (elvétele viszonylagos tökéletességgel) a magyarok nyelvét, ha a környezetükben nevelkedett.

Mindennek a hetvenes évek elején az lett a következménye, hogy a kétnyelvűsítés úttörői (akik között az egyik vezető, Kongó Tivadar, azt is le merete írni a 7 Napban – 1969. IV. 4-én –, hogy mozgalomként tartja célszerűnek a JMNYE tevékenységét) a rendszer túlbuzgó magyar szolgálóinak köszönhetően nacionalistáként megbélyegeztettek. Érthető tehát, hogy évekig in-

kább csak formálisan létezett a laikus politikusok által befekettített Egyesület.

A Vajdaságnak mint autonóm tartománynak a viszonylagos önállósodását (1974) követően látszólag mégis föllandult a kétnyelvűsítés folyamata. Annál is inkább, mert a korábban nagyobb belgrádi függőségű tartomány csupán azzal a föltétellel kaphatott teljesebb autonómiát, hogy az állam érdekeinek megfelelően elejét veszi a szeparatív törekvéseknek. A kétnyelvűsége tehát nagyobb szüksége volt a Vajdaságnak, mint bármikor. Valójában azonban csupán a magyarok voltak érdekeltek a többségi, azaz a nem hivatalos államnyelv tanulásában. A délszlávokat inkább csak a kommunista-szocialista elvek tisztelete, valamint az elsősorban a szerbek által egybentartott ország külföld előtti tekintélye kötelezte arra, hogy legalább formálisan eleget tegyenek a kölcsönösség követelményének.

Hogy a kétnyelvűség tekintetében milyen nagy távolságra volt egymástól eszmény és valóság, azt még a JMNYE szétverői közé tartozó politikus, Vlado Popin is kénytelen elismerni 1978-ban egy tanácskozáson: „...a Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek nyelvének használata még megközelítőleg sincs arányban a társultmunka-szervezetekben foglalkoztatottak nemzetiségi összetételével. A munkások tájékoztatása nincs összhangban az öngazgatási fejlődés szükségleteivel, holott az öngazgatásból ered és annak előfeltétele.” (Létünk, 1980. 1. sz.)

A közélet kétnyelvűsítésében elsősorban a joggyakorlat nyelvének szükség szerinti magyarosítása érzékeny kérdés. A bíróságokon ugyanis kevés hivatalnok ismeri a magyarok nyelvét, és a magyar ügyvédek többsége számára is jóval könnyebb az egyetemen tanult szaknyelven szerkeszteni az okiratot, mint a házi bensőség számára tartogatott anyanyelven. Viszont miért tartanak szükségesnek a bíróságokon többségben levő délszláv hivatalnokok a magyar jogi szaknyelv tanulását, ha a beadványokat a fél nevében meghatalmazott ügyvéd leginkább szerbhorvát nyelven adja be, s ezzel eleve meghatározza az eljárás nyelvét? Ennek menetközbeni megváltoztatása ugyanis – Darinka Nedeljković szerint (Létünk, 1980. 1. sz.) – visszaéléseket tenne lehetővé. Ez pedig azt jelenti, hogy inkább csak a Tiszamelléken, Szabadkán és részben Közép-Bácskában közelíthette meg a bíróságok munkája a kétnyelvűség gyakorlatának a törvény által előírt szintjét. Ugyanis – miként Molnár Csikós László a Hungarológiai Intézetben folytatott kutatásai eredményeként megállapította: „A legtöbb községben, amelyben jelen-

tős vagy kis számú és százaléku magyar él, a jogi lehetőségek megvannak, de a reális lehetőségek kevésbé kedvezőek.” (Uo.)

A lektorátusok a hetvenes években csupán a köztudatban léteztek. Várady Tibornak az említett tanácskozássra készített beszámolója (uo.) szerint csupán a Jogi Kar 1970-ben alakult lektorátusa képez kivételt, ám a jogi-terminológiai gyakorlatokat a magyar hallgatókon kívül csupán néhány délszláv érdeklődő látogatta. Párhuzamos nyelvű oktatásról a magyar ajkú szakemberek hiánya miatt nem lehet szó.

A szerbhorvát, illetve a magyar nyelv környezetnyelvként való kezelése az oktatásban szintén nem járt jelentős sikerrel. A magyarok ugyanis az érvényesülésük érdekében kénytelenek tanulni az államalkotó többség nyelvét, míg az utóbbiak, ha egyes helyeken, mint pl. Szabadkán, ahol – miként Tóth Lajos állítja a Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig c. könyvében (1994) – ekkor „százszázalékban” tanulnak is magyarul, Gulka Géza szerint (Létünk, 1980. 1. sz.) általában 8 év folyamatos tanulás után sem képesek kielégítő mértékben elsajátítani a nyelvüket. Nincsenek ugyanis jól fölkészült szakemberek, akik megfelelő könyvek és módszerek segítségével áthidalhatnák a két nyelv közötti lényeges strukturális különbségeket.

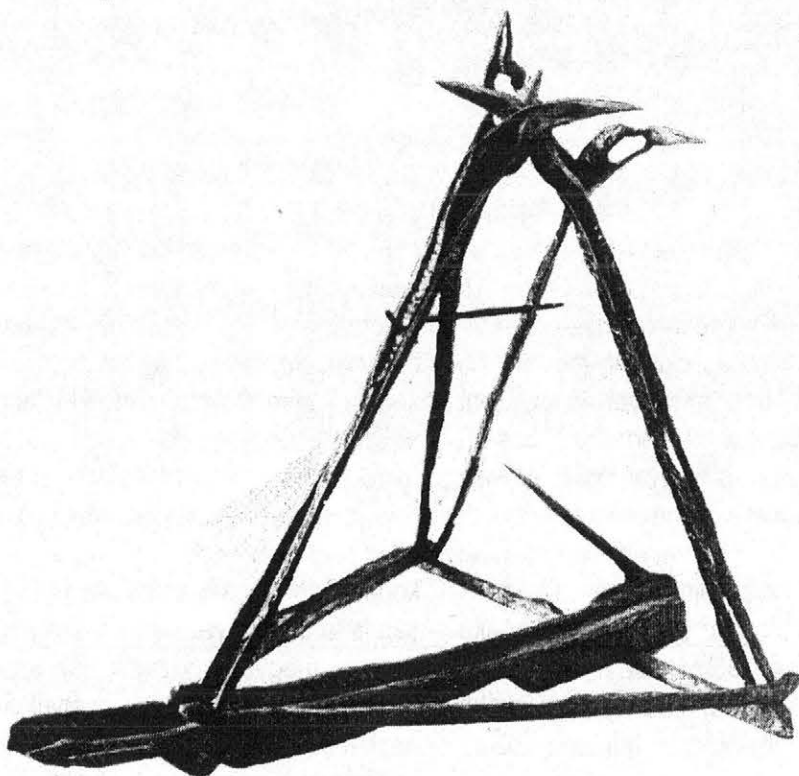
Így aztán a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságának kulcsterületén, a fordítószolgálatban is inkább csak kötelességszerűen, többnyire hozzáértés, és nem ritkán fontos segédeszközök nélkül végzik a munkát – miként Jan Kmeč, szlovák egyetemi tanár állapította meg a már jelzett, 1978-ban tartott tartományi tudományos tanácskozáson. Szerinte a szimultán fordításnak sincsenek meg az igazi föltételei. De a szükségletei sem mindig – mondhatjuk mi. A politikusok ugyanis jórészt azáltal lettek politikusokká és azáltal maradhatnak meg azoknak, hogy jól beszélnek a szerbhorvát nyelvet, tehát az anyanyelvi fölszólalásukkal nem szeretnék a szeparatizmus látszatával kacérkodni azon többség előtt, amely számára a nyelvi egység is fontos tényezője az ország épségének.

A magyar tagozatok diákjai is csupán elvben tanulhatnak teljesen az anyanyelvükön. Ugyanis nem képeztek és ekkor, a hetvenes évek végén sem képeztek kellő számú magyar pedagógust, tehát – pl. Újvidéken, Nagybecskerekén és Zomborban – csupán az általános tantárgyakat tanítják magyarul. Vagyis azon a nyelven, amelyet még az általános iskolában, részben a középiskolában elsősorban nem az anyanyelvükön ta-

nult tanároktól és gyöngé fordítású tankönyvekből sajátított el a pedagógus, aki a szerhorvátul folytatott tanulmányai során leginkább még lektori szolgálatot sem vehetett igénybe. A minőség kérdése tehát nem is mérülhet föl, hiszen – miként Tóth Lajos a Hungarológiai Intézet keretében végzett kutatása alapján az említett könyvében megállapította – ekkor „döbrentünk rá igazán, hogy egyes tudományágzatokban (pedagógia, filozófia, pszichológia) milyen kevés magyarul beszélő szakemberrel és tudományos munkatárssal rendelkezünk.” Valójában az addig is tudottak dokumentumok és bizonyítékok általi alátámasztásáról van szó.

Ma viszont a szörnyűlködére sincs lelkierő. Hiszen a magukat magyarnak valló emberek többsége nehezen és hibásan beszél az ősei nyelvén. Anélkül persze, hogy magyar akcentus és nyelvi botlások nélkül fejezné ki magát szerbül.

**Az MTA Kisebbségkutató Intézetében (2002. május 31-én) elhangzott előadás*

Piramis